

Ерліхман А. М.,

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ТИПОЛОГІЯ ІМПЛІЦИТНОСТІ

Стаття присвячена проблемі імпліцитності, як необхідного компоненту змісту твору, який утворює другий план розповіді і розширює зміст повідомлення. Досліджуються типи імпліцитності, зокрема аналізуються різні підходи до типології даного явища та класифікації.

Ключові слова: імпліцитність, типологія імпліцитності, синтагматична імпліцитність, парадигматична імпліцитність, контекст.

The article is dedicated to the problem of implicitness as to the necessary component of the content of a literary work, which creates the second side of the text and broadens the content of the message. Types of implicitness are studied, different approaches to the typology and classifications of a given phenomenon are analyzed in particular.

Key words: implicitness, typology of implicitness, syntagmatic implicitness, paradigmatic implicitness, context.

Впродовж останніх десятиліть у розвитку лінгвістичної науки спостерігається зростання інтересу до змістової сторони мовних явищ. Відбувається перехід від вивчення структурної організації мови, до прагматичних якостей тексту та їх впливу на реципієнта. Механізми сприйняття і розуміння тексту залишаються недостатньо вивченими, тому проблеми, пов'язані з ними, зберігають свою актуальність для сучасної лінгвістики. Мовознавчі дослідження спрямовані на вивчення функціональних характеристик тексту, його мовних та позамовних ознак. Пристальна увага приділяється тексту, як знаковій системі, яка має певну структуру та виконує поряд з іншими комунікативну функцію. Текст тлумачиться як складний комунікативний акт, який твориться відповідно до наміру автора донести до читача певну інформацію у двох паралельно існуючих планах розповіді: експліцитному та імпліцитному (прихованому). У зв'язку з цим проблема імпліцитності, передачі імпліцитної інформації у вербальній комунікації викликає пильну увагу науковців. На сьогоднішній день немає остаточного визначення поняття імпліцитності, його розмежування з іншими видами передачі прихованої інформації, механізмів сприйняття та типологізації, чим і обумовлюється актуальність даної статті.

Поділ та виділення видів імпліцитності, на даному етапі, є ще не до кінця систематизований. Складність проблеми зумовлена відсутністю єдиного тлумачення та погляду на досліджуване лінгвістичне явище. У сучасній лінгвістиці імпліцитність розглядається на різних мовних рівнях (синтаксичному, прагматичному, семантичному, когнітивному та ін-

ших) та як категорія відмінних мовних явищ: мови, мовлення та тексту.

У лінгвістиці існує три характерні тенденції поділу імпліцитності:

1) відштовхується від структурної побудови тексту, тобто моделі побудови тексту як повідомлення, у якому імпліцитна інформація або декодується з певних синтаксичних конструкцій, або ж опущена, але стає зрозумілою з експліцитно-вираженого пласту повідомлення. Тут імпліцитність тексту розглядається як інформація позбавлена вербального вираження, але "... повинна бути присутньою у свідомості мовців, забезпечуючи адекватне розуміння" [2, с. 48];

2) спирається на концептуально-контекстуальні умови реалізації імпліцитної інформації, тобто функціональні параметри її вживання.

3) бере до уваги межі імпліцитності відповідно до їх реалізації у межах твору (макро, або мікроконтексту).

До першого напрямку відноситься класифікація Д. Р. Фатхулової [11], яка виділяє граматичну імпліцитність, семантичну та поєднання першого та другого видів. На її думку граматична імпліцитність співпадає з еліпсисом та виникає тоді, коли пропущені один, або більше членів речення. Семантичну ж імпліцитність лінгвіст поділяє на тезаурусну й транзитну, яка базаються на пропущенні певної частини повідомлення, яка впливає з "тезаурусу особистості" – "... у вербальній формі зафіксований у пам'яті носія мови попередній досвід, який ефективно використовується у процесах створення/сприйняття тексту" [11, с. 151].

Близькою за змістом класифікацією є поділ імпліцитності Ф. Б. Сітдіковою, яка виділяє такі види імпліцитності, як контекстуальну та системно-мовну. Основою такої типології є контекст, який або впливає на декодування інформації, або не береться до уваги взагалі, а виводиться з певних синтаксичних структур (переважно з еліпсису). До першого виду лінгвіст відносить структурно неповні речення (еліптичні та усічені конструкції), зміст яких відновлюється, як правило, без зусиль – впливає з контексту. Другий тип імпліцитності не залежить від контексту, тобто реципієнт може вивести прихований зміст з повідомлення не спираючись на ситуативні характеристики [10, с. 63]. Сюди належать фразеологічний та системний еліпсис. Іншими словами другий тип імпліцитності відповідає граматичному попередньої класифікації.

Сприймання та творення імпліцитного змісту безпосередньо пов'язаний з мовленнєвою ситуацією, контекстом, який не тільки впливає на процеси усвідомлення імплікації, але й умови її творення. Лише контекст здатний поживати і зробити відчутними для свідомості такі мовні і немовні системні зв'язки одиниць повідомлення, які поза контекстом залишаються в латентному стані. Саме тому друга тенденція типології імпліцитності за основу бере контекст, який або потрібен, або є нерелевантним для сприймання імпліцитного змісту. Продуктивним є запропоноване О. В. Бондар-

ко ділення на системно-мовну та ситуативну імпліцитність. Системно-мовна “обумовлена особливостями системної організації значень в даній мові” [1, с. 24]. О. В. Бондарко системно-мовну імпліцитність пов’язує із ступенем актуалізації семантики (а саме семантичних понятійних категорій, які є змістовими інваріантами високого рівня узагальнення – аспектуальності, темпоральності, модальності, персональності, локативності, посесивності та інше): “мається на увазі перш за все імплікація обумовлена семантичною немаркированістю одного з членів привативної опозиції у структурі граматичної категорії” [1, с. 34]. Іншими словами, вчений пов’язує системно-мовну імпліцитність з категоріями семантики, з інваріантністю/варіативністю елементів семантичного змісту, міжкатегоріальними зв’язками. Ситуативна ж імпліцитність передбачає зв’язок з контекстом та прагматичними особливостями повідомлення. Вона базується не тільки на мовних формах, але й на інших невербальних характеристиках (контекстуальна, інформативна інформація, фонові знання).

Класифікації таких лінгвістів як Б. Д. Хоумера, Дж. Т. Ремзі та К. Кожевникової корелюють з попереднім поділом. Б. Д. Хоумер та Дж. Т. Ремзі виділяють три типи імпліцитності: 1) структурну; 2) функціональну; 3) процедурну. Структурна обумовлена семантикою мови, функціональна – контекстом та синонімією, процедурна визначається концептами та вродженими знаннями, які впливають на сприймання імпліцитного змісту [12]. Аналогічною є концепція К. Кожевникової [5], в якій поділ імпліцитності пов’язаний з різними типами зв’язків: логічними та контекстуальними. Підсумовуючи, можна сказати, що структурна та логічна види імпліцитності співпадають з системно-мовною, а контекстуальна та функціональна з ситуативною.

Головними чинниками реалізації імплікації виступає лінгвістичний контекст, як сукупність спеціально організованих умов, як вербальний стимул, який підштовхує адресата збагнути імпліцитний намір автора. Не менш важливою є структурна організація тексту, зміна якої призводить до неоднозначного його тлумачення. Третя тенденція поділу імпліцитності бере до уваги не тільки зовнішні та внутрішні ознаки досліджуваного явища, але й межі його реалізації. Г. Кость виділяє три види імплікації, які відтворюють “...головну думку, ідейну спрямованість та емоційну тональність” [7, с. 143] тексту: 1) загальнотекстову; 2) часткову; 3) локальну, або контекстуальну імпліцитність. Лінгвіст стверджує, що загальнотекстова імпліцитність виражає головну тему твору і її можна зрозуміти тільки прочитавши увесь твір. Часткова імпліцитність пов’язана з певною подією, або персонажем і виникає тоді коли мова йде про них, або про події з ними пов’язані, у той час коли імпліцитність “... може поширюватись і на інших персонажів чи події, які слугують тлом для розгортання магістральної лінії сюжету” [7, с. 144]. Г. Кость здійснює класифікацію відповідно до

ланок сюжету художнього твору, асоціюючи кожен тип з межами частин тексту. Дана концепція викликає деяке заперечення. Виділення загальтекстової імпліцитності здається не зовсім доречним, адже головна ідея твору не є об'єктом імпліцитності, а входить до проблематики підтексту.

Безумовний інтерес в плані висвітлення поділу імпліцитності викликає концепція В. А. Кухаренко, яка виділяє два види імплікації у взаємозв'язку з межами тексту, але бере до уваги не формальний об'єм повідомлення, а “прагматичні кордони”, які розширюються за рахунок імпліцитного змісту. Перший – це порушення хронологічної послідовності подій у зв'язку з тим, що окремі мовні одиниці усуваються з повідомлення, але можуть бути когнітивно відтворені за рахунок ланок, які залишені на місці розриву змістового ланцюга. Така імплікація визначається як імплікація передування. Другий тип – одночасна імплікація – передбачає хронологічне співставлення двох сторін повідомлення. Він пов'язаний не з просторовими чи часовими фактами розповіді, а з емоційною стороною повідомлення [8, с. 73].

Як показує аналіз вище наведених класифікацій, диференціація імпліцитності ґрунтується на контекстуальних та мовно-структурних характеристиках, які реалізуються у межах твору. Необхідно зазначити, що ця типологія видається не зовсім точною та доповненою. Доцільніше б було поділити типи імпліцитності на синтагматичні та парадигматичні. Текст – структура, елементи якої “...наділені різною текстотвірною силою на рівні синтагматики, прагматики та міжрівневих зв'язків як між власне мовними одиницями всередині тексту, так і немовними, екстралінгвістичними факторами, або “паралінгвістичними маркерами”, за термінологією Г. В. Колшанського [6, с. 3].

Синтагматика реалізується у лінійних зв'язках мовних одиниць у мовленнєвому потоці. Мовні одиниці доповнюють один одного та знаходяться у такому зв'язку, коли кожен наступний член речення залежить від попереднього. До такого типу імпліцитності відноситься:

1) вербальна імпліцитність – імпліцитність, яка твориться за допомогою мовних одиниць, які порушують семіотичну систему мови. Така імпліцитність ґрунтується на суто мовних засобах, одиниць, які завдяки своїй побудові змінюють, або руйнують синтагматичну цілісність повідомлення, тим самим створюючи прихований зміст.

2) суміжна імпліцитність, яка обумовлена фізичним (мовним) контекстом речення, або тексту. Мовні одиниці пов'язані не тільки послідовністю, але й також “оточенням” – семантичною та синтаксичною залежністю значення одного мовного знаку від попереднього та наступного.

На противагу синтагматиці у мовознавстві протиставляється парадигматика – асоціативність між одиницями мови. Парадигматична імпліцитність характеризується взаємовідношеннями між вербальним планом по-

відомлення та ментальними процесами його сприйняття адресатом. Тут вже не йдеться мова про лінгвістичні властивості мовного знаку, а про позамовні, невербальні його ознаки. До такої імпліцитності належить:

- ситуативна;
- прагматична;
- ментальна.

Ситуативна імпліцитність відображає не фізичний, а зовнішній контекст творення/сприймання інформації. Зовнішній контекст не відображає граматичної побудови, пропущення чи зміни певних елементів повідомлення, а відтворює умови, які впливають на його інтерпретацію. Ситуативна імпліцитність обумовлюється невербальними чинниками, які впливають на кодування та декодування прихованого змісту, накладаючи певний “відтінок” на значення повідомлення.

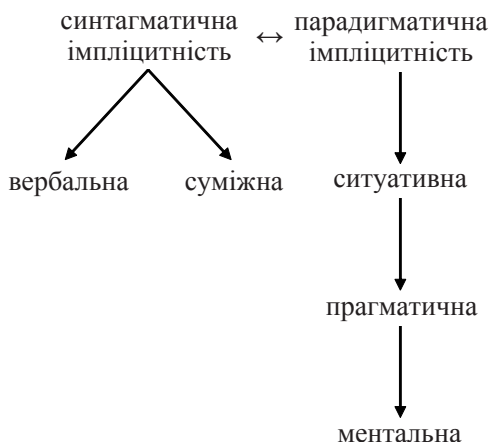
Наступний вид імпліцитності – прагматичний, показує мету адресанта, який кодує латентний, прихований зміст тексту та його вплив на одержувача повідомлення. Прагматичний аспект не був врахований у попередніх класифікаціях, тому вони викликають протиріччя, адже кожен мовний акт характеризується функціональними ознаками, які відображають не тільки умови актуалізації імплікації, але й її інтенції, задум автора, або мовця. “Мовну форму художнього тексту потрібно розглядати як логічно створену від авторської інтенції, як первинний, відправний пункт дослідження закодованого адресантом, прихованого задуму твору” [3, с. 94].

Процес декодування інваріативного змісту, його інтерпретація адресатом, який залежить від досвіду, ціннісних орієнтирів, емоційно-оцінного та асоціативного потенціалу, є складним та невичерпним. Саме цей процес становить ментальну імпліцитність, у якій знаходять відображення механізми індивідуального розшифрування імпліцитного змісту мовного знака за допомогою фонових знань та особистісного потенціалу. Під впливом мовних засобів формуються певні ментальні структури, які і представляють результат розуміння. Вони відображають ту інформацію, те знання, яке міститься у сприйманому тексті [9, с. 64].

Підтипи парадигматичної імпліцитності не можуть існувати ізольовано один від одного, вони взаємозалежні та в комплексі формують основні етапи сприймання та усвідомлення латентної інформації, у той час коли підтипи синтагматичної імпліцитності можуть існувати паралельно та бути абсолютно неважкопов’язані та ізольовані один від одного.

Неможливо абсолютно відокремити синтагматичну та парадигматичну імпліцитність. Вони нерозривно пов’язані між собою будують два плани сприймання та творення тексту. Синтагматична імпліцитність обґрунтовує, в більшій мірі, процес творення, кодування імпліцитного змісту, вибір мовних, граматичних (морфологічних, синтаксичних, стилістичних та інше) засобів, які стають актуалізаторами імпліцитності

тільки враховуючи парадигматичні параметри: ситуацію, задум автора та особистісні характеристики адресата. Звідси випливає, що парадигматична та синтагматична імпліцитність знаходяться у безперервному та взаємозалежному зв'язку, який можна показати за допомогою загальної схеми, яка ще вимагає деталізації:

Отже, феномен імпліцитності вже давно привертає увагу дослідників різних напрямків, однак його трактування, яке синтезує різносторонні аспекти цієї проблеми у всій його повноті, ще тільки формується. Аналіз спеціальної літератури свідчить про те, що дана проблема ще знаходиться у стані розробки, а неоднозначні, інколи навіть, протирічні судження підтверджують, що це питання чекає свого вирішення, вимагає накоплення матеріалу та формулювання мовної теорії. Різноманітність імпліцитної інформації, різні вихідні позиції лінгвістів у процесі її вивчення, відсутність достатнього вивчення структури та змісту різних її типів ускладнює вирішення такої проблеми, як типологія імпліцитності. Механізм реалізації прихованого змісту складний та неоднозначний. Він представляє перехід від горизонтальної осі тексту (мовної тканини) до вертикальної осі його сприймання, обумовленої зовнішніми чинниками, наміром та задумом автор та здатністю нашої свідомості співвідносити викладене вербально з накопленням досвідом, фоновими знаннями та емоційними переживаннями. Запропонована класифікація імпліцитності демонструє специфіку імпліцитності, як результат співвіднесення контекстно-ситуативних параметрів та “особистісного коду”, які розкривають невичерпні потенції мови, його діалектичну сутність.

Література:

1. Бондарко А. В. Эксплицитность / имплицитность в общей системе категоризации семантики / А. В. Бондарко // Семантико-дискурсивные исследования языка: эксплицитность / имплицитность выражения смыслов. – 2006. – С. 23 – 34.
2. Гарипов Р. К. Особенности категоризации именных единиц в пределах сверхфразовых единств / Р. К. Гарипов. – Уфа: БашГПИ, 1998. – 132 с.
3. Голякова Л. А. Проблема подтекста в свете современной научной парадигмы / Л. А. Голякова // Вестник ТГПУ. – Томск, 2006. – № 5. – С. 93 – 98.
4. Ермакова Е. В. Многоаспектность проблемы имплицитности: имплицитность в языке и речи / Е. В. Ермакова // Известия Саратовского университета. – 2009. – №1. – С. 58 – 61.
5. Кожевникова К. Об аспектах связности в тексте как целом / К. Кожевникова // Синтаксис текста. – М.: Наука, 1979. – С. 66 – 72.
6. Колшанский Г. В. Паралингвистические средства в языковой коммуникации / Г. В. Колшанский // Вопросы языкознания. – 1973. – №1. – С. 16 – 25.
7. Кость Г. Від експліцитного до імпліцитного в художньому тексті / Г. Кость // Наукові записки. Серія: філологічні науки. – 2009. – № 82 (2). – С. 142 – 145.
8. Кухаренко В. А. Типы и средства выражения импликации в английской художественной речи / В. А. Кухаренко // Филологические науки. – 1974. – № 1. – С. 72 – 79.
9. Новиков А. И. Текст и “контртекст”: две стороны процесса понимания / А. И. Новиков // Вопросы психолингвистики. – М.: Институт языкознания. – 2003. – № 1. – С. 64 – 76.
10. Ситдикова Ф. Б. О способах проявления имплицитных структур в языке (на материале татарского языка) / Ф. Б. Ситдикова // Язык и методика его преподавания: сборник трудов IV Республиканской научно-практической конф., 19 июня, 2002 г. – Казань: КГУ. – 2002. – С. 61 – 64.
11. Фатхулова Д. Р. Характеристика внутритекстовых связей / Д. Р. Фатхулова // Вестник Челябинского государственного университета. – Челябинск, 2007. – № 20. – С. 143 – 149.
12. Homer B. D. Making Implicit Explicit: the Role of Learning / B. D. Homer, J. T. Ramsay // Behavioral and Brain Sciences. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – № 22. – 770 p.